

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه‌ی دوم و سوم مقطع ابتدایی از لحاظ

مؤلفه‌های رفتار مدنی در سال‌های تحصیلی ۱۳۸۷ و ۱۳۴۶

A Comparative Content Analysis of 2nd and 3rd Grades of Elementary School's Persian Literature Coursebooks of 1967 and 2008 with Regard to Civil Behavior Elements

تاریخ دریافت مقاله: ۹۰/۰۳/۰۲؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۰/۰۸/۰۴

S. Makki Alamdari

H. R. Jalaeipour (Ph.D)

سارا مکی علمداری^۱

حمیدرضا جلائی‌پور^۲

Abstract: Civil behavior implies confidence and respect to others or strangers. Development of civil behavior in contemporary societies that consist of millions of strangers has gained more importance. In economically, socially and politically developed societies this type of behavior plays a crucial role. The present paper evaluates manifestation of civil behavior in coursebooks of elementary school in Iran's educational system. After enumeration of civil behavior categories, by using content analysis the content of 2nd and 3rd class Persian literature books are examined. The paper also makes a comparison between the present coursebook (2008) and the one taught before the 1979 Revolution (published in 1967). The conclusion section shows which aspects of civil behavior training are strong and which aspects are weak.

Keywords: Socialization, Textbook, Civil Behavior, Content Analysis, Elementary School.

چکیده: رفتار مدنی مستلزم اعتماد و احترام به دیگران یا غریبه‌هاست. رشد رفتار مدنی در میان اعضای جوامع کنونی که از میلیون‌ها افراد غریبه تشکیل شده، ضروری‌تر است. ظریف اینکه در جوامعی که توسعه یافته‌تراند (از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و سیاسی) رفتار مدنی شکل غالب رفتار را در میان شهروندان تشکیل می‌دهد. این مقاله رفتار مدنی را در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در سازمان وسیع و تاثیرگذار آموزش و پرورش بررسی می‌کند. پس از مشخص کردن مقوله‌های رفتار مدنی، به روش تحلیل محتوا به مطالعه رفتار مدنی در کتب فارسی سال دوم و سوم ابتدایی اقدام و به مطالعه تطبیقی این کتب با کتاب‌های دوران پیش از انقلاب اسلامی پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد که آموزش رفتار مدنی در چه بخش‌هایی قوی و در چه بخش‌هایی ضعیف بوده است.

کلیدواژه‌ها: اجتماعی‌شدن، کتاب درسی، رفتار مدنی، تحلیل محتوا، مقطع ابتدایی.

بیان مسئله

انسان‌ها از بدو تولد خویش با در معرض قرار گرفتن در مقابل منابعی نظیر رفتارهای اطرافیان، برنامه‌های رسانه‌های عمومی و انواع اقدامات و برنامه‌های آموزشی یاد می‌گیرند تا در شرایط گوناگون زندگی روزمره‌شان چگونه رفتار کنند. این بدان معنی نیست که از خود اراده و خلاقیتی نتوانند اعمال کنند و یا تغییرناپذیر باشند. اما تأثیرات این منابع به ویژه در سنین پایین‌تر انکارنکردنی است. بخش مهمی از اجتماعی شدن کودکان در دوران معاصر در مدرسه اتفاق می‌افتد. آنان در سنین پایین، بیشتر آماده پذیرش ارزش‌ها و اصولی هستند که بعدها نیز به صورت آگاهانه و یا ناخودآگاه به رفتار آنها جهت می‌دهد و همین اهمیت بررسی محتوا و شکل کتب درسی را مشخص می‌کند. یکی از عوامل تأثیرگذار بر اجتماعی شدن کودکان کتاب‌های درسی است که ابزاری برای بازتولید فرهنگ هستند.

علاوه بر کتاب‌های درسی در مدارس، فعالیت‌های فوق برنامه، آموزش‌ها، صحبت‌ها و رفتار معلمان نیز بر شکل‌گیری رفتار کودکان تأثیرگذار است که موضوع این نوشتار نیست. کتب درسی را می‌توان از لحاظ ابعاد گوناگون محتوایی مورد تحقیق قرار داد، برای مثال از لحاظ میزان و چگونگی آموزه‌های مذهبی، نوع نگاه به حیات و فلسفه آن، نحوه تعالیم ضوابط بهداشتی یا ارزش‌های اخلاقی و بسیاری از موارد دیگر. از پژوهش‌هایی که در زمینه تحلیل محتوای کتب درسی در ایران صورت گرفته است می‌توان به این موارد اشاره نمود: تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مؤلفه‌های آموزش جهانی (صالحی، ایزدی و رضایی، ۱۳۸۸)؛ تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی (حکیم‌زاده، کیامنش و عطاران، ۱۳۸۶)؛ بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مؤلفه‌های هویت ملی (شمشیری و نوشادی، ۱۳۸۶)؛ آموزش ارزش‌ها در محتوای کتاب‌های درسی دینی دوره راهنمایی (بررسی وضعیت موجود و ارائه راهکارهایی برای وضعیت مطلوب) (حکیم‌زاده و موسوی، ۱۳۸۷)، عوامل موثر در تعیین محتوا و حجم کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی (فرنودیان، ۱۳۶۸).

این مقاله در پی پاسخگویی به این سؤال است که آیا کتاب‌های درسی^۱ خصوصاً در سال‌های اولیه آموزش (دوم و سوم ابتدایی^۲) به آموزش رفتار مدنی اقدام می‌کنند یا نه و اگر آری به چه شکل؟ هم‌چنین، آموزش رفتار مدنی در کتاب‌های درسی طی چهل سال گذشته (با مقایسه دو مقطع ۱۳۴۶^۳ و ۱۳۸۷) چه تغییراتی داشته است؟ با توجه به توضیحاتی که در ادامه پیرامون رفتار مدنی ارائه می‌گردد، قابل ذکر است که نبود فرهنگ و رفتار مدنی در یک جامعه پیچیده نظیر ایران که در حال توسعه نیز هست و لذا با مسائل خاصی در این رابطه مواجه است، باعث عدم کارایی برنامه‌ها و اقدامات گوناگون، عدم رشد مطلوب جامعه در ابعاد مختلف و در نتیجه اتلاف منابع می‌شود. به این ترتیب مسئله اصلی این تحقیق بررسی نحوه و میزان آموزش رفتار مدنی در سیستم آموزش و پرورش و به طور خاص در کتب درسی دوره ابتدایی آن است که در واقع اکثر افراد جامعه زمان بسیاری از سنین اولیه زندگی را با آنها گذرانده‌اند. برخی از شاخص‌هایی که حکایت از رفتار مدنی می‌کند، عبارتند از: همکاری، اعتماد به دیگری، مشارکت، احترام و محبت، صداقت در رفتار، مسئولیت‌پذیری، انتقادپذیری، تلاش و کاردانی. در رابطه با فواید و اهمیت رفتار مدنی می‌توان ذکر نمود که در جوامع پیچیده و با وجود تفاوت‌های گوناگون فرهنگی، قومی و زبانی میان مردم، وجود فرهنگ و رفتار مدنی، می‌تواند نه تنها به عنوان عاملی برای کاهش خشونت مطرح باشد، بلکه با افزایش روحیه مشارکت، همکاری، درک متقابل، انتقادپذیری و احترام به تفاوت‌ها باعث رشد و افزایش کارایی در

۱. از این پس هر جا «کتب درسی» ذکر شد، منظور کتاب‌های فارسی دوم و سوم ابتدایی است.

۲. این مقاله به دلیل اهمیت سال‌های پایین‌تر در اجتماعی‌شدن کودکان، تأکید اصلی‌اش سال دوم و سوم ابتدایی بوده است. سعی شده است در این نوشتار به صورت عمیق تمرکز بر این دو سال و فقط کتب فارسی باشد تا موضوعی محدودتر و خاص‌تر، با دقت بیشتری بررسی شود. هر چند بررسی کتاب‌های سال‌های دیگر تحصیلی و همین‌طور کتاب‌های علوم اجتماعی، تعلیمات دینی، تاریخ و نظایر آنها توصیه می‌شود که انشاءالله توسط محققان مورد توجه قرار گیرد.

۳. علت اینکه سال ۱۳۴۶ برای مقایسه انتخاب شد، به چند دلیل بود: اول اینکه فرض بر این بوده است که با وجود فاصله‌ی زمانی بیشتری با الان، تفاوت‌ها آشکارتر ظاهر شوند. دوم اینکه سعی شد با کتاب‌های کنونی ۴۰ سال اختلاف در نظر گرفته شود تا کتاب‌هایی که بخشی از مادران و پدران الان مطالعه نموده‌اند را شامل شود. سوم اینکه کتاب‌های مدارس مدام در حال تغییر هستند و مقایسه کردن کتاب‌های هر دوره با دوره‌ای دیگر، اگر منجر به افزایش آگاهی شود، خالی از لطف نیست.

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

جوامع پیچیده می‌گردد. در جوامعی که رفتار مدنی رفتار غالب اکثر مردم آن است، می‌توان شاهد افزایش اعتماد و خلاقیت و در نتیجه افزایش همکاری‌ها و فعالیت‌ها در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بود. همچنین فرهنگ مدنی در یک جامعه از طریق احترام به عقاید و افکار انسان‌های متفاوت و عدم مانع‌تراشی برای رشد دیگران، مانع از اتلاف انرژی‌ها، ایده‌ها، زمان و سرمایه‌های مادی و غیرمادی می‌شود. تاکنون چنین تحقیقی که به مطالعه محتوای کتب درسی از لحاظ محتوای رفتار مدنی پرداخته باشد، ارائه نشده است و با توجه به اهمیت این موضوع امید است که این نوشتار بتواند مفید واقع شود.

تأکید بر سال‌های اولیه دوران آموزش رسمی به این دلیل است که بر اساس استنباط این پژوهش، در این سال‌ها تأثیر کتب درسی بخصوص به شکل ناخودآگاه بر رفتار کودکان بیشتر و پایدارتر است. بررسی این موضوع به ویژه برای مسئولان و همکاران نهاد آموزش و پرورش به عنوان گسترده‌ترین، ارزان‌ترین و قابل اعتمادترین نهاد متولی امر تعلیم و تربیت در کشور و بطور کلی برای اندیشمندان اجتماعی و جامعه‌میلونی پیچیده ایران که با چالش‌های توسعه‌ای نیز روبرو است، ضروری است و امید است این پژوهش بتواند با ارائه توصیف و تحلیلی شایسته، برای برنامه‌ریزان و مؤلفان، روشنگر و راه‌گشا باشد.

مبانی نظری

ارزش‌ها و رفتارهای مدنی، ارتباط هوشیارانه و نیک‌خواهانه نسبت به دیگران است که فی‌نفسه اصالت دارد. از جمله این ارزش‌ها و رفتارها می‌توان به صلح و عدم خشونت، مهربانی و مدارا، آزادی، برابری و قانونمندی اشاره نمود (البته جزئیات رفتار مدنی، در ادامه بیشتر توضیح داده خواهد شد). به عبارت دیگر اگرچه این نوع رفتار از سوی ارزش‌های دینی حمایت می‌شود و از نظر فوایدی که برای جامعه دارد نیز مفید ارزیابی می‌شود، ولی با این همه رفتار و ارتباط مدنی و نیک‌خواهانه نسبت به دیگران فی‌نفسه ارزشمند و انسان‌ساز است و باعث شکوفایی زندگی جمعی و فردی است. با توجه به پیچیده‌تر شدن روزافزون زندگی که به دلایلی نظیر تغییر و رشد سریع تکنولوژی، رشد سرمایه‌داری، رشد بوروکراسی، غریبه‌شدن روزافزون افراد از یکدیگر و تغییرات دولت‌ها رخ داده است، وجود نوع خاصی از فرهنگ و رفتار که تضمین‌کننده اعتماد، احترام، امنیت، صلح، آزادی، مسئولیت‌پذیری، انتقادپذیری، مشارکت و همکاری باشد برای رشد و توسعه جوامع و همچنین برای نبود خشونت میان افراد

جامعه، امری مهم و ضروریست که این ویژگی‌ها مربوط به فرهنگ و رفتار است که فرهنگ مدنی نامیده می‌شود. اگر افراد یک جامعه بتوانند خشم، تضادها و اختلافات را بر مبنای مهارت‌های مدنی مدیریت کنند، جامعه متمدن‌تر و سازنده‌تری وجود خواهد داشت. مدنیت به توانایی یک فرد به عنوان یک شهروند که خود را عضوی از یک اجتماع و در نتیجه صاحب حقوق و مسئولیت‌هایی می‌داند، اطلاق می‌شود. رفتار مدنی دارای ارزش ذاتی است و منجر به رضایت فردی می‌شود (جلایی پور، ۱۳۸۷؛ بوید، ۲۰۰۶؛ فلدمن، ۲۰۰۱؛ اومارا، ۲۰۰۷). منظور از دیگران در این تعریف، اگر چه عمدتاً افراد جامعه است، ولی شامل محیط زیست و حیوانات نیز می‌شود (فورنی، ۲۰۰۳). باید همین‌جا تأکید کرد که این تعریف، مربوط به تعریف متأخر رفتار مدنی است و ریشه این مفهوم به تاریخ گذشته بشر خصوصاً عصر روشنگری بازمی‌گردد. در دوران روشنگری در تعریف این مفهوم، حیوانات و محیط زیست تقریباً مورد توجه قرار نمی‌گرفت. روشنگری جریانی فکری بود که در طول قرن هجدهم اروپا را به تکاپو انداخت. روشنفکران این دوره اصلاح‌طلبانی بودند که اعتقاد داشتند امور اجتماعی باید در راستای آرمان‌ها و ارزش‌های بشر اصلاح شوند (اسپنسر، ۱۳۷۸). مونتسکیو^۱ از مهمترین چهره‌های روشنگری در قرن هجدهم بود که از اولین روشنفکرانی بود که مخالفت خود را با خشونت اعلام کرد و به تدوین مبانی حقوقی اصلاح قانون کیفری فرانسه پرداخت. وی خواستار لغو دادگاه‌های تفتیش عقاید و ایجاد یک نظام حقوقی مبتنی بر مدارا و تساهل گردید (بایزر و همکاران، ۱۳۸۵). مقولات اصلی اندیشه روشنگری به شدت با اقتصاد بازار همگون است. اقتصاد بازار و سرمایه‌داری در غرب که در قرن سیزدهم شکل گرفته بود، باعث ایجاد اندیشه فردگرایی و خودمختاری در افراد گردید و علاوه بر تأثیر بر ساختار اجتماعی، بر قوانین عقلی، دینی و سنتی حاکم بر رفتار مردم نیز تأثیرات عمیقی بر جای گذاشت. ارزش‌های بنیادینی نظیر پیمان، برابری، عمومیت (وجود قوانین کلی و مستقل از طرفین)، مدارا، آزادی و مالکیت حول مفهوم داد و ستد و مبادله شکل گرفتند. اکثریت فلاسفه روشنگری این موارد را به عنوان ارزش‌های بنیادین طبیعی انسان و وجود اجتماعی قلمداد کردند (گلدمن، ۱۳۶۶).

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

ماکس وبر^۱، جامعه‌شناس آلمانی کنش بشر را به چهار دسته تقسیم می‌نماید: (۱) کنش عقلانی معطوف به هدف که یک نوع کنش محاسبه‌گرانه و عقلانی بوده و تحقق هدف و رسیدن به موفقیت در آن کلیدی است؛ (۲) کنش عقلانی معطوف به ارزش که محاسبه‌گرانه بوده و به واسطه باوری آگاهانه به ارزشی خاص مثلاً ارزش اخلاقی، زیبایی‌شناختی یا دینی و مستقل از دورنمای موفقیت انجام می‌گردد؛ (۳) کنش انفعالی یا عاطفی که غیرعقلانی است و واکنشی عاطفی در اوضاع و احوال معین محسوب می‌شود؛ (۴) کنش سنتی که ریشه در عادات و عرف دارند و لزوماً عقلانی نیستند. بر اساس دیدگاه وبر در جامعه و تمدن مدرن کنش‌های عقلانی معطوف به هدف و ارزش، یعنی دو دسته اول رشد قابل مشاهده‌ای داشته است (آرون، ۱۳۸۶؛ ریتزر، ۱۳۷۳ و ۱۳۷۴). با این مقدمه در ارتباط با رفتار مدنی قابل ذکر است که رفتار مدنی کنش عقلانی و محاسبه‌گرانه است که از نوع دسته دوم یعنی کنش عقلانی معطوف به ارزش محسوب می‌شود. این کنش معطوف به هدف و کسب موفقیت نبوده و بدون در نظر گرفتن نتیجه در پی رعایت ارزش‌های انسانی بوده که اساساً ارزشمند است.

شاید خیلی خلاصه بتوان این‌طور گفت که رفتار مدنی بر توانایی‌های اساسی تأکید می‌کند که یک فرد برای زندگی در عرصه‌ی عمومی و خصوصی خود در جوامع امروزی به آن نیاز دارد و با سه نکته‌ی مهم در ارتباط است: اولاً تابع قانون است که این نکته آزادی‌ها و حقوق دیگران و نظم و رفاه عمومی را دربرمی‌گیرد. ثانیاً حقوق فرد را مدنظر دارد، یعنی به این معنی نیست که حقوق خود فرد بخاطر دیگران پایمال شود و ثالثاً اینکه وظایف فرد را نیز در نظر دارد، یعنی در کنار حق و حقوق فرد، وظایف او را نیز در قبال قانون و افراد دیگر جامعه مورد توجه قرار می‌دهد (فلدمن، ۲۰۰۱؛ فورنی، ۲۰۰۳؛ اومارا، ۲۰۰۷).

روش بررسی

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. بدین منظور، پس از تعیین چارچوب نظری، متون کتاب‌های مورد بررسی در کلیت آن و از لحاظ پیامی که به مخاطب منتقل می‌کنند مورد تحلیل قرار گرفتند. پس از آن تعداد پیام‌های هر مقوله در هر کتاب مورد شمارش قرار گرفت و در جداولی تنظیم شد. نمونه مورد بررسی شامل کتب فارسی پایه‌های

دوم و سوم ابتدایی سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۴۶ آموزش و پرورش ایران بود و بطور کامل تحلیل محتوای آنها انجام شد (جدول ۱).

بعد از انقلاب (۱۳۸۷)		پیش از انقلاب (۱۳۴۶)		آماره	نوع اطلاعات
سوم	دوم	سوم	دوم		
۶۴	۴۸	۴۰	۵۵	فراوانی	تعداد کل پیام‌های مدنی
(۹۵,۵)	(۸۷,۳)	(۸۳,۳)	(۸۴,۶)	درصد	
۰	۲	۵	۴	فراوانی	پیام‌های مربوط به نابرابری جنسیتی
	(۳,۶)	(۱۰,۴)	(۶,۱)	درصد	
۰	۲	۱	۵	فراوانی	پیام‌های غیر مدنی
	(۳,۶)	(۲,۱)	(۷,۷)	درصد	
۳	۳	۲	۱	فراوانی	پیام‌های ظاهراً مدنی (غیر فی نفسه)
(۴,۵)	(۵,۴)	(۴,۲)	(۱,۵)	درصد	
۶۷	۵۵	۴۸	۶۵	فراوانی	مجموع موارد (مبنای سنجش جدول ۲)
۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	درصد	
۱۰	۱۴	۱۲	۱۲	فراوانی	تعداد درس‌های بدون پیام رفتار مدنی
(۲۳,۸)	(۳۴,۱)	(۳۲,۴)	(۲۹,۳)	درصد	
۴۲	۴۱	۳۷	۴۱		تعداد کل دروس

جدول ۱- اطلاعات کلی در مورد تعداد دروس کتاب‌ها و تعداد انواع پیام‌ها

برای جای گرفتن پیام‌های متن طبقات و مقولاتی بر اساس چارچوب نظری تحقیق در نظر گرفته شده است که تعداد آنها سی و سه عنوان بود. علاوه بر ارائه نتایج بر اساس این سی و سه طبقه، مجدداً این طبقات و مقولات بر اساس مشابهت‌ها و نزدیکی‌شان خوشه‌بندی شده‌اند تا توصیف بهتری را از کتب درسی ارائه کنند. در ارتباط با سنجش روایی و قابلیت اعتماد تحقیق، متون کتب مورد بررسی، با دقت بالایی چندین بار در این تحقیق مورد کدگذاری (جای دادن در طبقات مشخص شده) قرار گرفته‌اند.

در توضیح روش بررسی پنج نکته لازم است: اول اینکه، واحد تحلیل در این تحلیل محتوا، هر متن مستقلی بوده است که لزوماً به نام یک درس در کتاب مشخص نشده است (زیرا برخی

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

دروس خود حاوی چند متن هستند). از هر درس مقوله‌های مدنی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم از آن درس استنباط می‌شود، مورد توجه قرار گرفته است. برخی از مقوله‌های مدنی با هم مشابه بوده و هم پوشانی دارند، لذا سعی شده است مفهوم مورد نظر تنها در یکی از مقولات مشابه بگنجد، دوم اینکه پیام‌های هر درس، چه اصلی و چه فرعی، هم وزن تلقی شده‌اند، سوم، برخی از درس‌ها ممکن است به سه معنا فاقد پیام مدنی باشند: یا پیام غیرمدنی دارند، یا مقوله‌های گفته شده را در خود دارند ولی ارزش فی‌نفسه به آن داده نشده یا پیام‌هایی غیر از پیام مدنی دارند.

مقوله‌بندی: مقولات رفتار مدنی بر اساس مطالعه ۱۱ منبع (برمن، ۱۹۹۸؛ بوید، ۲۰۰۶؛ فرایس، ۲۰۰۲؛ فورنی، ۲۰۰۳؛ هینکلی، ۲۰۰۰؛ کاهن و لوهورن، ۲۰۰۳؛ کلن‌شمیت، ۱۹۹۹؛ مارکس، ۱۹۹۶؛ شافر، ۱۹۹۵؛ شولمن و کاری، ۱۹۸۴؛ استور، ۱۹۹۹) و در نتیجه‌ی استنباط این تحقیق از منابع مطالعه شده و همچنین مبانی نظری ارائه گردیده، حاصل شده‌اند. این نوع تفکیک و طبقه‌بندی نسبتاً نوآورانه و غیرتقلیدی است؛ و عناوین آنها عبارتند از:

الف- در ارتباط با رفتار نیک‌خواهانه با افراد: در ارتباط با این موضوع، سی مقوله شناسایی و مورد استفاده قرار گرفت؛ که عبارتند از: همکاری (مثل کار گروهی)؛ مسئولیت کار خود را پذیرفتن؛ معذرت خواهی؛ رفتار مؤدبانه و آداب معاشرت (مثل تشکر کردن)؛ احترام به دیگران (احترام به زمان و مکان دیگران)؛ قدرت گفتن نه؛ مراقب حرکت بدن بودن (مثل تف نکردن)؛ مهمان نوازی؛ مشارکت؛ تواضع و عدم غرور در قبال دیگران؛ کمک به دیگران (از خود گذشتگی)؛ احترام به کسی که با ما متفاوت است؛ تسلیم شدن متواضعانه در مقابل حرف درست؛ بدگویی نکردن؛ رعایت و احترام به قوانین؛ خوب گوش کردن؛ اعتماد به دیگری؛ صداقت در رفتار؛ آگاهانه عمل کردن در قبال دیگران؛ برابری (مثل برابری جنسیتی)؛ رعایت انصاف و عدالت در قبال دیگران؛ کاردانی؛ تلاش؛ عدم دخالت؛ آزادی؛ صلح و طرد خشونت؛ صبر، بردباری و خودکنترلی؛ امنیت و مراقبت؛ انتقاد سازنده؛ و مهربانی، توجه و دلسوزی.

ب- در ارتباط با رفتار نیک‌خواهانه با محیط‌زیست و حیوانات: در ارتباط با این موضوع، سه مقوله شناسایی و مورد استفاده قرار گرفت؛ که عبارتند از: مهربانی با حیوانات؛ اسراف نکردن؛ و حفظ محیط زیست (از جمله دفع زباله).

خوشه‌بندی مفاهیم مشابه: سی‌وسه مقوله مورد اشاره، در پنج خوشه طبقه‌بندی گردیدند که هدف این کار ایجاد توصیف و تحلیل شفاف‌تری از محتوای کتب درسی بوده است. در این خوشه‌بندی سعی بر این بوده است که خوشه‌ها مستقل بوده و همپوشانی نداشته باشند و همچنین تمامی مقولات فوق را تحت پوشش قرار دهند. خوشه‌ها بر اساس موضوع انتخاب شده‌اند که در نگاه به مقولات مورد اشاره، پنج موضوع کلیدی قابل مشاهده است: (۱) رفتار آگاهانه و ارزش‌های مدنی در مقابل دیگران که این دیگران خود دو دسته هستند، الف: انسان‌های دیگر که در طی زندگی روزمره با آنها در ارتباطیم؛ ب: غیرانسان‌ها که شامل محیط زیست و حیوانات می‌شود؛ (۲) ارزش‌های مدنی که حالت عام دارند (یعنی نسبت به اطرافیان خاص که در طول زندگی روزمره با آنها روبرو می‌شویم نیست). (۳) ارزش‌های مدنی نسبت به خودمان؛ (۴) کارگروهی و (۵) انتقادپذیری. بر این اساس پنج خوشه برای این تحقیق در نظر گرفته شده‌اند که خوشه اول نیز، دو زیرخوشه دارد:

خوشه ۱: رفتار آگاهانه و ارزش‌های مدنی از طرف ما در قبال دیگران

زیر خوشه ۱-۱: نسبت به انسان‌های دیگر که مقولات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

- ۴- رفتار مؤدبانه و آداب معاشرت؛ ۵- احترام به دیگران؛ ۷- مراقب حرکت بدن بودن؛
- ۸- مهمان‌نوازی؛ ۱۰- تواضع و عدم غرور در قبال دیگران؛ ۱۱- کمک به دیگران (از خود گذشتگی)؛ ۱۲- احترام به کسی که با ما متفاوت است؛ ۱۴- بدگویی نکردن؛ ۱۵- رعایت و احترام به قوانین؛ ۱۶- خوب گوش کردن؛ ۱۷- اعتماد به دیگری؛ ۱۸- صداقت در رفتار؛
- ۱۹- آگاهانه عمل کردن در قبال دیگران؛ ۲۱- رعایت انصاف و عدالت در قبال دیگران؛
- ۲۴- عدم دخالت؛ ۲۷- صبر، بردباری و خودکنترلی؛ ۲۸- امنیت و مراقبت؛ ۳۰- مهربانی، توجه و دلسوزی.

زیر خوشه ۱-۲: رفتار آگاهانه از طرف ما نسبت به غیرانسان‌ها (محیط زیست و حیوانات) که مقولات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

- ۳۱- مهربانی با حیوانات؛ ۳۲- اسراف نکردن؛ ۳۳- حفظ محیط زیست.

خوشه ۲: ارزش‌های مدنی که حالت عام دارند (یعنی لزوماً از طرف ما و نسبت به اطرافیان خاص که در طول زندگی روزمره با آنها روبرو می‌شویم نیست) که مقولات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

۲۰- برابری؛ ۲۵- آزادی؛ ۲۶- صلح و طرد خشونت؛

خوشه ۳: ارزش‌های مدنی نسبت به خویشتن که مقولات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

۶- قدرت گفتن نه؛ ۲۲- کاردانی؛ ۲۳- تلاش.

خوشه ۴: ارزش‌های مدنی مربوط به کارگروهی که مقولات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

۱- همکاری؛ ۹- مشارکت.

خوشه ۵: ارزش‌های مدنی مربوط به انتقادپذیری که مقولات زیر را تحت پوشش قرار می‌دهد:

۲- مسئولیت کار خود را پذیرفتن؛ ۳- معذرت‌خواهی؛ ۱۳- تسلیم‌شدن متواضعانه در مقابل

حرف درست؛ ۲۹- انتقاد سازنده.

یافته‌های پژوهش

- در کتاب‌های فارسی دوم و سوم پس از انقلاب (۱۳۸۷) مقولات ذیل به طور مؤثر تکرار شده است (۵ مورد (۴٪) و یا بیشتر تکرار شده است): همکاری (۶ بار؛ ۵٪)؛ احترام به دیگران (۵ بار؛ ۴٪)؛ رفتار مؤدبانه و آداب معاشرت (۱۶ بار؛ ۱۳٪)؛ کمک به دیگران (۸ بار؛ ۶٫۵٪)؛ کاردانی (۶ بار؛ ۵٪)؛ تلاش (۱۱ بار؛ ۹٪)؛ مهربانی، توجه و دلسوزی (۲۶ بار؛ ۲۱٫۳٪)؛ حفظ محیط زیست (۷ بار؛ ۵٫۷٪). در واقع زیرخوشه اول که عبارتست از رفتار آگاهانه و ارزش‌های مدنی از طرف ما در قبال انسان‌های دیگر، بیشترین توجه را در کتب درسی به خود اختصاص داده است. در علت این توجه بالا اشاره به این نکته لازم است که موارد موجود در این خوشه، ارتباط تنگاتنگی با آموزه‌های اخلاقی دین اسلام دارد و از این رو بیشتر مورد تأکید قرار گرفته‌اند (جدول ۲).

- مقولات ذیل در کتاب‌های فارسی دوم و سوم پس از انقلاب (۱۳۸۷) به توجه بیشتر نیاز دارند و در برخی موارد هم خیلی ضعیف است (چهار مورد و یا کمتر تکرار شده است): مسئولیت کار خود را پذیرفتن (۸ بار؛ ۰٫۸٪)؛ مهمان‌نوازی (۱ بار؛ ۰٫۸٪)؛ تواضع و عدم غرور در قبال دیگران (۱ بار؛ ۰٫۸٪)؛ احترام به کسی که با ما متفاوت است (۱ بار؛ ۰٫۸٪)؛ رعایت و احترام به قوانین (۲ بار؛ ۱٫۶٪)؛ خوب گوش کردن (۱ بار؛ ۰٫۸٪)؛ صداقت در رفتار (۲ بار؛ ۱٫۶٪)؛ آگاهانه عمل کردن در قبال دیگران (۲ بار؛ ۱٫۶٪)؛ رعایت انصاف و عدالت در قبال دیگران (۲ بار؛ ۱٫۶٪)؛ صلح و طرد خشونت (۱ بار؛ ۰٫۸٪)؛ صبر، بردباری و خودکنترلی (۱ بار؛ ۰٫۸٪)؛ انتقاد سازنده (۱ بار؛

۰,۸٪؛ معذرت خواهی (۴بار؛ ۳,۳٪)؛ مشارکت (۴بار؛ ۳,۳٪)؛ مهربانی با حیوانات (۳بار؛ ۲,۴٪). از لحاظ خوشه‌بندی می‌توان خوشه‌های چهارم که مربوط به کارگروهی است (۱۰بار؛ ۸,۲٪)، خوشه سوم که ارزش‌های مدنی مربوط به خویشتن است (۱۷بار؛ ۱۴٪) و زیرخوشه ۱-۲ که مربوط به رفتار آگاهانه نسبت به غیر انسان‌هاست (۱۰بار؛ ۸,۲٪) را جزو خوشه‌هایی مطرح نمود که نیاز به کار بیشتری را می‌طلبد. به‌ویژه در ارتباط با خوشه سوم و چهارم قابل ذکر است که ارزش‌های موجود در آنها برای پیشرفت یک جامعه اساسی است؛ برای مثال تلاش، کاردانی و تأکید بر کارگروهی و مشارکت که در این خوشه‌ها می‌گنجد، نقشی کلیدی در رشد یک جامعه و توسعه آن بازی می‌کند که امید است برنامه‌ریزان و مؤلفان کتب‌درسی توجه بیشتری را به آن مبذول دارند (جدول ۲).

۱۳۸۷		۱۳۴۶		آماره	خوشه	مقوله (مدنی یا غیرمدنی)
سوم	دوم	سوم	دوم			
۴	۲	۲	۴	فراوانی	خوشه ۴	همکاری
(۰,۶٪)	(۳,۶٪)	(۴,۲٪)	(۶,۱٪)	درصد		
۱	۰	۰	۱	فراوانی	خوشه ۵	مسئولیت کار خود را پذیرفتن
(۱,۵٪)			(۱,۵٪)	درصد		
۲	۲	۰	۰	فراوانی	خوشه ۵	معذرت خواهی
(۳٪)	(۳,۶٪)			درصد		
۹	۷	۲	۷	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	رفتار مؤدبانه و آداب معاشرت
(۱۳,۴٪)	(۱۲,۷٪)	(۴,۲٪)	(۱۰,۸٪)	درصد		
۴	۱	۴	۵	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	احترام به دیگران
(۶٪)	(۱,۸٪)	(۸,۳٪)	(۷,۷٪)	درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	خوشه ۳	قدرت گفتن نه
				درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	مراقب حرکت بدن بودن
				درصد		
۰	۱	۲	۲	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	مهمان‌نوازی
	(۱,۸٪)	(۴,۲٪)	(۳,۱٪)	درصد		
۲	۲	۲	۰	فراوانی	خوشه ۴	مشارکت
۰	۱	۱	۱	درصد	زیرخوشه ۱-۱	تواضع و عدم غرور در

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

۵	۳	۳	۳	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	کمک به دیگران
(/۷,۵)	(/۵,۴)	(/۶,۲۵)	(/۴,۶)	درصد		
۱	۰	۱	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	احترام به کسی که با ما متفاوت است
(/۱,۵)		(/۲,۱)		درصد		
۰	۰	۰	۱	فراوانی	خوشه ۵	تسلیم شدن متواضعانه در مقابل حرف درست
			(/۱,۵)	درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	بدگویی نکردن
				درصد		
۱	۱	۱	۳	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	رعایت و احترام به قوانین
(/۱,۵)	(/۱,۸)	(/۲,۱)	(/۴,۶)	درصد		
۰	۱	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	خوب گوش کردن
	(/۱,۸)			درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	اعتماد به دیگری
				درصد		
۱	۱	۰	۲	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	صداقت در رفتار
(/۱,۵)	(/۱,۸)		(/۳,۱)	درصد		
۱	۱	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	آگاهانه عمل کردن در قبال دیگران
(/۱,۵)	(/۱,۸)			درصد		
۰	۰	۲	۰	فراوانی	خوشه ۲	برابری
		(/۴,۲)		درصد		
۲	۰	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	رعایت انصاف و عدالت در قبال دیگران
(/۳)				درصد		
۳	۳	۴	۶	فراوانی	خوشه ۳	کاردانی
(/۴,۵)	(/۵,۴)	(/۸,۳)	(/۹,۲)	درصد		
۶	۵	۵	۳	فراوانی	خوشه ۳	تلاش
(/۸,۹)	(/۹,۱)	(/۱۰,۴)	(/۴,۶)	درصد		
۰	۰	۱	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	عدم دخالت
		(/۲,۱)		درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	خوشه ۲	آزادی
				درصد		

۱	۰	۱	۰	فراوانی	خوشه ۲	صلح و طرد خشونت
(/۱,۵)		(/۲,۱)		درصد		
۰	۱	۰	۲	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	صبر، بردباری و خودکنترلی
	(/۱,۸)		(/۳,۱)	درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	امنیت و مراقبت
				درصد		
۱	۰	۱	۰	فراوانی	خوشه ۵	انتقاد سازنده
(/۱,۵)		(/۲,۱)		درصد		
۱۱	۱۵	۶	۱۰	فراوانی	زیرخوشه ۱-۱	مهربانی، توجه و دلسوزی
(/۱۶,۴)	(/۲۷,۳)	(/۱۲,۵)	(/۱۵,۴)	درصد		
۳	۰	۲	۵	فراوانی	زیرخوشه ۲-۱	مهربانی با حیوانات
(/۴,۵)		(/۴,۲)	(/۷,۷)	درصد		
۶	۱	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۲-۱	حفظ محیط زیست
(/۸,۹)	(/۱,۸)			درصد		
۰	۰	۰	۰	فراوانی	زیرخوشه ۲-۱	اسراف نکردن
				درصد		
۰	۲	۵	۴	فراوانی	-	پیام‌های مربوط به نابرابری جنسیتی
	(/۳,۶)	(/۱۰,۴)	(/۶,۱)	درصد		
۰	۲	۱	۵	فراوانی	-	پیام‌های غیر مدنی
	(/۳,۶)	(/۲,۱)	(/۷,۷)	درصد		
۳	۳	۲	۱	فراوانی	-	پیام‌های ظاهراً مدنی (غیر فی نفسه)
(/۴,۵)	(/۵,۴)	(/۴,۲)	(/۱,۵)	درصد		
۶۷	۵۵	۴۸	۶۵	فراوانی	مجموع	
(/۱۰۰)	(/۱۰۰)	(/۱۰۰)	(/۱۰۰)	درصد		

جدول ۲- فراوانی و درصد رفتار مدنی به تفکیک هر یک از مقوله‌ها

- به مقولات ذیل در کتاب‌های فارسی دوم و سوم پس از انقلاب مطلقاً بی‌توجهی شده است: قدرت گفتن نه (هیچ‌بار)؛ مراقب حرکت بدن بودن (هیچ‌بار)؛ تسلیم شدن متواضعانه در مقابل حرف درست (هیچ‌بار)؛ بدگویی نکردن (هیچ‌بار)؛ اعتماد به دیگری (هیچ‌بار)؛

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

برابری (هیچ‌بار)؛ عدم دخالت (هیچ‌بار)؛ آزادی (هیچ‌بار)؛ امنیت و مراقبت (هیچ‌بار)؛ اسراف نکردن (هیچ‌بار). با توجه به خوشه‌بندی صورت گرفته، خوشه ارزش‌های مدنی عام که دربرگیرنده مقولات آزادی، برابری و صلح و طرد خشونت است، کمترین درصد فراوانی را به خود اختصاص داده‌اند (۰٫۸٪) و پس از آن خوشه انتقادپذیری مورد کمترین توجه قرار گرفته است (۶٪). رشد آزادی، برابری، صلح و فرهنگ انتقادپذیری و مناظره به شکل اخلاقی و صحیح آن، زمینه را برای شکوفایی خلاقیت، پشتکار، بهبود و اصلاح جامعه و در نهایت رشد و متعالی شدن یک جامعه فراهم می‌کند. همه این موارد اگر در کودکان جامعه آموزش داده شوند، افرادی توانمند و فرهیخته را برای جامعه ایجاد خواهد نمود که علاوه بر ایجاد ارتباط مناسب میان افراد جامعه که از یکدیگر غریبه هستند، توسعه یک کشور را نیز تضمین خواهد نمود. این موارد نیز نیازمند توجه مؤلفان و برنامه‌ریزان کتب‌درسی است (جدول ۲).

جدول ۳- فراوانی مطلق و درصد پیام‌های مربوط به هر خوشه

شماره خوشه	خوشه مورد نظر	آماره	۱۳۴۶		۱۳۸۷	
			دوم	سوم	دوم	سوم
۱	رفتار آگاهانه و ارزش‌های مدنی فرد در قبال افراد دیگر	فراوانی	۳۵	۲۱	۳۳	۳۵
		درصد	(۶۳٫۶٪)	(۵۲٫۵٪)	(۶۸٫۸٪)	(۵۴٫۷٪)
۱	رفتار آگاهانه و ارزش‌های مدنی فرد در قبال غیرانسان‌ها	فراوانی	۵	۲	۱	۹
		درصد	(۹٫۱٪)	(۵٪)	(۲٫۱٪)	(۱۴٫۱٪)
۲	ارزش‌های مدنی عام	فراوانی	۰	۳	۰	۱
		درصد	۰	(۷٫۵٪)	۰	(۱٫۵٪)
۳	ارزش‌های مدنی نسبت به خویشان	فراوانی	۹	۹	۸	۹
		درصد	(۱۶٫۴٪)	(۲۲٫۵٪)	(۱۶٫۷٪)	(۱۴٫۱٪)
۴	ارزش‌های مدنی مربوط به کارگروهی	فراوانی	۴	۴	۴	۶
		درصد	(۷٫۳٪)	(۱۰٪)	(۸٫۳٪)	(۹٫۴٪)
۵	ارزش‌های مدنی مربوط به انتقادپذیری	فراوانی	۲	۱	۲	۴
		درصد	(۳٫۶٪)	(۲٫۵٪)	(۴٫۲٪)	(۶٫۳٪)
	مجموع فراوانی‌ها	فراوانی	۵۵	۴۰	۴۸	۶۴
		درصد	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰

مقایسه‌ای با کتب پیش از انقلاب:

- بطور کلی مطالعه‌ی مقایسه‌ای و تطبیقی منجر به افزایش آگاهی و دانش خواهد بود، از طرفی باعث تبادل نقاط مثبت و برجسته‌تر شدن نقاط منفی می‌شود که در نهایت باعث رفع شدن آنها خواهد شد. می‌توان کتاب‌های هر دو دوره‌ای را مقایسه نمود که حتماً نتایج مفیدی برای محققان و برنامه‌ریزان درسی خواهد داشت. علت انتخاب کتاب‌های پیش از انقلاب نیز با همین هدف اتفاق افتاده است و پژوهشگر تنها به دنبال بهبود کتب درسی حاضر است و لذا تمام تلاش صورت گرفته است تا از هرگونه سوگیری پرهیز شود و جزئیات تحلیل محتوا نیز به تفصیل موجود است و می‌توان در اختیار علاقمندان قرار داد.

الف: از منظر گروه‌هایی که در نظر گرفته شده‌اند: با توجه به جدول ۴ توجه به روستا، عشایر و سنن کشورهای دیگر در کتب پیش از انقلاب قوی‌تر بوده است. در ارتباط با مشاغل، کتب پس از انقلاب دامنه بیشتری از مشاغل را در بر می‌گیرد و با توجه به اینکه درباره شغل رفتگر و هنرمند درسی جداگانه اختصاص داده می‌شود، قوی‌تر عمل کرده است.

گروه	کتب پیش از انقلاب	کتب پس از انقلاب
عشایر	۳	-
روستا	۱۰	۶
شهر	۲	۲
کشورهای دیگر	۴	۱
مشاغل	دهقان، آسیابان، نانوا، بنا و معلم	رفتگر، هنرمند، نانوا، کشاورز، بنا، باغبان، مامور راهنمایی و رانندگی و معلم

جدول ۴- تعداد دروسی که گروه‌های مختلف را مورد توجه قرار گرفته‌اند.

ب: از منظر مهربانی با حیوانات: در این حیطة در کتب پیش از انقلاب، هم از لحاظ تعداد، دروس بیشتری اختصاص داده شده است (۷ بار (۶،۲٪)؛ در مقابل ۳ بار (۲،۴٪). همچنین در کتب پس از انقلاب، دو مورد درسی داشتیم که مهربانی با حیوانات را بدون قائل شدن ارزش فی‌نفسه برای آن آموزش داده‌اند که البته شمارش نشده است.

ج: در مورد تبعیض جنسیتی: به نظر می‌رسد بازتولید تقسیم کار جنسیتی و نگاه‌های سنتی به زن در کتب پیش از انقلاب بیشتر بوده است (۹ بار (۸٪) در برابر ۲ بار (۱،۶٪). که البته با توجه به

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

سنتی‌تر، غیر توسعه یافته‌تر و تبعیض‌آمیزتر (از نظر جنسی) بودن جامعه پیش از انقلاب طبیعی به نظر می‌رسد.

د: در مورد مقررات و احترام به قوانین: در کتب پیش از انقلاب دروس بیشتری به این مقوله اختصاص داده شده بود (۴ بار (۳,۵٪) در مقابل ۲ بار (۱,۶٪)). در این زمینه در کتب پس از انقلاب ضعیف عمل شده است، فقط یک بار به سکوت در کتابخانه و یک بار به ایستادن بچه‌ها در صف اشاره شده است.

ه: محیط زیست: در ارتباط با حفظ محیط زیست در دروس پیش از انقلاب هیچ درسی به این موضوع نپرداخته و لیکن پس از انقلاب به نحو مؤثرتری به این مقوله پرداخته شده است. (هیچ‌بار در مقابل ۷ بار (۵,۳٪))

و: در مورد مشارکت: در زمینه مشارکت در بحث و رأی دادن به نماینده کلاس در دوره پس از انقلاب نسبت به پیش از انقلاب قوی‌تر عمل شده است (۴ بار (۳,۳٪) در مقابل ۲ بار (۱,۸٪))، هم از لحاظ تعداد دروس و هم از لحاظ کیفی در محتوای درس بیشتر به مشارکت در بحث در میان دانش‌آموزان اشاره شده است.

ز: در مورد مهمان‌نوازی: در کتب پس از انقلاب بر روی این مقوله نسبت به پیش از انقلاب، ضعیف عمل شده است و تنها یک درس به این مقوله اشاره داشته است. (۱ بار (۰,۸٪) در مقابل ۴ بار (۳,۵٪)).

- در مجموع، ۲۹٪ دروس کتاب‌های فارسی دوم و سوم کنونی فاقد محتوایی از رفتار مدنی است. این فقدان به سه معناست. یا درسی حاوی پیام‌های آموزنده‌ی دیگری به غیر از رفتار مدنی است، یا پیامی غیرمدنی دارد و یا پیامی دارد که ظاهراً مدنی است، ولی ارزش فی‌نفسه برای آن قائل نشده است. شاید این سوال پیش بیاید که کتاب‌های فارسی وظیفه‌ی انتقال مفاهیم مدنی را ندارند، درست است. اما نکته اینست که همانطور که در ابتدای این نوشتار نیز مطرح شد، این درس‌ها بصورت غیرمستقیم این پیام‌ها را منتقل می‌کنند، لذا می‌توان اهداف محتوایی کتب فارسی را به لحاظ شکل در قالب‌های متناسب‌تری قرار داد. با توجه به جدول ۲، بیش از همه مقولات رفتار مدنی سه مقوله مهربانی، توجه و دلسوزی، تلاش و رفتار مودبانه و آداب معاشرت در کتب فارسی دوم و سوم ابتدایی کنونی مورد توجه بوده است. در کتب فارسی دوم و سوم پس از انقلاب، از لحاظ رفتار غیرمدنی، در دو درس بی‌اعتمادی به دانش‌آموزان تلقین

می‌شود در حالیکه می‌توانست مفهوم اعتماد به شیوه کارآمدی مورد توجه قرار بگیرد.^۱ از شش مورد رفتار غیرمدنی که در کتاب‌های پیش از انقلاب آمده است، سه مورد به القای بی‌اعتمادی^۲، دو مورد به القای عدم کاردانی^۳ و یک مورد به عدم مهربانی^۴ اشاره دارد. از شش مورد رفتار ظاهراً مدنی آموزش داده شده در کتب کنونی که غیرمستقیم طرح شده‌اند، دو مورد درباره مهربانی با حیوانات و چهار مورد درباره مهربانی با انسان‌های دیگر است که در کنار مفاهیم دینی و با استدلال دینی بیان گردیده است.

نتیجه‌گیری و بحث

– باتوجه به اهمیت و فواید رفتار مدنی همانگونه که در متن اشاره شد، بهتر است مؤلفان کتب درسی به برخی مقولات رفتار مدنی که کمتر مورد توجه قرار گرفته است از جمله قدرت گفتن نه^۵؛ مراقب حرکت بدن بودن؛ تسلیم شدن متواضعانه در مقابل حرف درست؛ بدگویی نکردن؛ اعتماد به دیگری؛ برابری؛ عدم دخالت؛ آزادی؛ امنیت و مراقبت؛ اسراف نکردن؛ مسئولیت کار خود را پذیرفتن؛ مهمان نوازی؛ تواضع و عدم غرور در قبال دیگران؛ احترام به کسی که با ما متفاوت است؛ رعایت و احترام به قوانین؛ خوب گوش کردن؛ صداقت در رفتار؛ آگاهانه عمل کردن در قبال دیگران؛ رعایت انصاف و عدالت در قبال دیگران؛ صلح و طرد خشونت؛ صبر،

۱. به این ترتیب که در درس روباه و خروس، روباه با تعریف و تمجید از خروس موفق شد او را فریب دهد و متقابل هم خروس، روباه را فریب داد. و در درس روباه و زاغ نیز تمجید روباه از زاغ باعث شد گول بخورد و تکه پنیر را رها کند. این دو درس به نوعی این پیام را منتقل می‌کنند که به کسی نباید اعتماد کرد و هرکسی ممکن است ما را فریب دهد. در حالیکه اعتماد مفید و سازنده که لازمه‌ی جوامعی است که همه با هم غریبه هستند، باید با مفاهیمی آشنا تر و ملموس تر به کودکان آموزش داده شود، اینکه چگونه اعتماد کنند که نه حقوقشان پایمال شود و نه اینکه بی‌اعتمادی محض باعث بدبینی و عدم وجود روحیه‌ی همکاری و مشارکت شود.

۲. الف- روباه با چرب زبانی خروس را فریب می‌دهد و خروس هم همین ترفند را برای روباه به کار می‌برد. ب- به دلیل تعریف و تمجید کردن روباه از زاغ، زاغ گول می‌خورد و پنیر از دهانش به دست روباه می‌افتد. پ- وقتی خود مالک زمین تصمیم گرفت زمین را درو کند، بلدرچین و فرزندان او از مزرعه خارج شدند؛ در حالیکه تا زمانی که مالک از همسایه‌ها یا دوستان می‌خواست کمک بگیرد و به امید آنها نشسته بود، به این دلیل که به کمک دیگران نباید اعتماد کرد، بلدرچین و فرزندان او که در مزرعه لانه داشتند اصلاً نترسیدند. (البته این درس این پیام مثبت را دارد که باید بر تلاش خود اتکا کرد، که در تحلیل شمارش شده است.)

۳. در دو درس به محبوبیت و برجسته بودن شاهنشاه اشاره می‌شود که چون تاکید بر نسبت فامیلی و محبوبیتی که دلیل روشنی برای آن ارائه نمی‌شود است و نه کاردانی فرد، نوعی پیام غیر مدنی است.

۴. مورچه به جیرجیرک گفت: مگر نمی‌دانستی که روز تو یک روز به پایان رسد/ نوبت سرمای زمستان رسد؟ و از کمک کردن به جیرجیرک ابا می‌کند.

۵. این مقوله در عرصه پیشگیری از اعتیاد بسیار موثر است و با توجه به اینکه در کشور ما معضل اعتیاد مسئله مهمی است.

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

بردباری و خودکنترلی؛ انتقاد سازنده؛ معذرت‌خواهی؛ مشارکت؛ مهربانی با حیوانات؛ که از لحاظ خوشه‌بندی مربوط به این خوشه‌ها هستند: خوشه ارزش‌های مدنی عام که دربرگیرنده مقولات آزادی، برابری و صلح و طرد خشونت است، خوشه انتقادپذیری، خوشه چهارم که مربوط به کارگروهی است، خوشه سوم که ارزش‌های مدنی مربوط به خویشتن است و زیرخوشه ۱-۲ که مربوط به رفتار آگاهانه نسبت به غیر انسان‌هاست، توجه بیشتری نشان دهند، همچنین آموزش رفتار مدنی می‌تواند به عنوان یک درس در سیستم آموزش و پرورش و یا در کنار تعالیم آموزگاران مورد تأکید قرار بگیرد. امید است برنامه‌ریزان درسی به این موارد توجه بیشتری نشان دهند و درس‌های حاوی این پیام‌ها را در کتبی که تدریس می‌شود، بیشتر قرار دهند. علاوه بر در نظر گرفتن محتوای این پیام‌ها در کتب درسی، ظاهر و ویژگی‌های صوری انتقال این پیام‌ها نیز مهم است. در این راستا بعنوان یک توصیه به مؤلفان و برنامه‌ریزان درسی، به یک مورد درسی و

- معلم: هر کس روی کاغذ کوچکی که به دستش می‌دهم اسم دو نفر را که به نظرش شایسته نمایندگی کلاسند بنویسند.
- امین که نماینده شده بود یادش آمد که دیروز لیوان نیاورده بود و وقتی از حسن خواست لیوانش را به او بدهد، حسن گفته بود هر کس باید با لیوان خودش آب بخورد. برای همین اسم حسن را در فهرست بدها نوشت.
- معلم از بچه‌ها خواست، گروه‌های سه نفره تشکیل دهند و با مشورت هم بنویسند که نماینده

ویژگی‌های آن که به نظر این تحقیق، نسبت به آموزش و انتقال ارزش‌های مدنی مناسب بوده است، اشاره می‌شود. درس سوم با عنوان نماینده‌ی کلاس در کتب پس از انقلاب، از منظر رفتار مدنی شایسته تأکید است.

- در این درس مفاهیمی مانند مشارکت و همکاری مطرح شده است که در دروس دیگر کمتر مشاهده می‌شود.

- « امین که نماینده شده بود یادش آمد که دیروز لیوان نیاورده بود و وقتی از حسن خواست لیوانش را به او بدهد، حسن گفته بود هر کس باید با لیوان خودش آب بخورد. برای همین اسم حسن را در فهرست بدها نوشت.» برای کودکان خیلی ملموس و قابل فهم است و احتمالاً خیلی از کودکان چنین رفتارهایی دارند. چنین مفاهیم ملموس و قابل فهم، باعث افزایش تأثیر مثبت کلام و خودآگاهی و بهبود رفتار می‌گردد. لذا مناسب است درس‌هایی با موضوعات واقعی‌تر،

ملموس تر و کاربردی تر جایگزین برخی دروس با موضوعات غیر ملموس شود. در واقع استفاده از دغدغه‌ها و مثال‌هایی که ذهن کودکان به سمت آنها متوجه است، باعث انتقال سریع پیام‌ها و پایدارتر بودن تأثیرات آنها می‌شود.

منابع

- آرون، ریمون (۱۳۸۶): *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی* - ترجمه باقر پرهام - انتشارات علمی و فرهنگی.
- اسپنسر، لوید (۱۳۷۸): *روشنگری؛ قدم اول* - ترجمه مهدی شکیبانی - انتشارات شیرازه.
- ایمن (آهی)، لیلی، حسن انوری (۲۵۲۶) شاهنشاهی (۱۳۴۶): *فارسی دوم دبستان* - وزارت آموزش و پرورش: سازمان کتاب‌های درسی ایران.
- ایمن (آهی)، لیلی، زهرا خانلری و ثمنه باغچه‌بان (پیرنظر) (۱۳۴۶): *فارسی سوم دبستان* - وزارت آموزش و پرورش: سازمان کتاب‌های درسی ایران.
- بایزر، فردریک و آندرووبوی و دن پیری زیل - ژرژ دی ژیوانی و مایکل فارستر (۱۳۸۵): *نگاهی به روشنگری مدرنیته و ناخرسندی‌های آن؛ ذهنیت، معرفت و زیبایی* - اقتباس و ترجمه: دکتر محمد ضیمران - نشر علم.
- جلائی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۷): *جامعه‌شناسی سیاسی ایران* - دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- حکیم‌زاده، رضوان و سید امین موسوی (۱۳۸۷): *آموزش ارزش‌ها در محتوای کتاب‌های درسی دینی دوره راهنمایی؛ بررسی وضعیت موجود و ارائه راهکارهایی برای وضعیت مطلوب* - فصلنامه مطالعات برنامه‌درسی، شماره ۱۱.
- حکیم‌زاده، رضوان و علیرضا کیامنش و محمد عطاران (۱۳۸۶): *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی* - فصلنامه مطالعات برنامه‌درسی، شماره ۵.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۵): *تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی* - شرکت سهامی انتشار.
- ریتزر، جرج (۱۳۷۳): *نظریه‌های جامعه‌شناسی* - ترجمه احمدرضا غروی‌زاد - نشر جهاد دانشگاهی.
- ریتزر، جرج (۱۳۷۴): *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر* - ترجمه محسن ثلاثی - انتشارات علمی.
- شمشیری، بابک و محمودرضا نوشادی (۱۳۸۶): *بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مولفه‌های هویت ملی* - فصلنامه مطالعات برنامه‌درسی، شماره ۶.
- صالحی عمران، ابراهیم و صمد ایزدی و فرزانه رضایی (۱۳۸۸): *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر مبنای مولفه‌های آموزش جهانی* - فصلنامه مطالعات برنامه‌درسی، شماره ۱۳ و ۱۴.
- فرنودیان، فرج‌اله (۱۳۶۸): *عوامل موثر در تعیین محتوا و حجم کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی* - فصلنامه تعلیم و تربیت، سال پنجم، شماره ۴.

تحلیل و مقایسه‌ی محتوای کتاب‌های فارسی پایه دوم و سوم مقطع ابتدایی ...

- گروه مولفان(۱۳۸۷): *فارسی دوم دبستان (بخوانیم)* - وزارت آموزش و پرورش: دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتاب‌های درسی - شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- گروه مولفان(۱۳۸۷): *فارسی سوم دبستان (بخوانیم)* - وزارت آموزش و پرورش: دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتاب‌های درسی - شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- گلدمن، لوسین(۱۳۶۶): *فلسفه روشنگری؛ بورژوازی مسیحی و روشنگری* - ترجمه منصوره(شیوا) کاویانی - نشر نقره.
- گیدنز، آنتونی(۱۳۸۷): *جامعه‌شناسی* - ترجمه منوچهر صبوری - نشر نی.
- Berman, S. H. (1998)-*The Bridge to civility: Empathy, ethics, and service*-School Administrator.
- Boyd, R. (2006) - *The value of civility?*- Urban Studies Journal- No: 43.
- Feldmann L. J.(2001)- *Classroom civility is another of our instructor responsibilities*- College Teaching Journal- No: 49(4).
- Ferriss, A. L. (2002)- *Studying and measuring civility: A framework, trends, and scale*- Sociological Inquiry,No 72(3).
- Forni P.M.(2003)- *Choosing Civility: The Twenty-Five Rules of Considerate Conduct*- New York, St. Martin's Press.
- Hinckley, G. B. (2000)- *Standing for Something: 10 Neglected Virtues that Will Heal Our Hearts and Homes*- New York: Times Books, Random House.
- Kahn W. J. & Lawhorne, C. V. (2003)- *Empathy: The critical factor in conflict resolution and a culture of civility* (report)- West Chester.
- Kuhlenschmidt, S. L. (1999)- *Promoting internal civility: Understanding our beliefs about teaching and students*- New Directions for Teaching and Learning Journal, No 77.
- Marks, J. (1996)- *The American uncivil wars: How crude, rude, and obnoxious behavior has replaced good manners and why that hurts politics and culture*- US News and World Report.
- O'Mara, R. (2007)- *Civility engineer*. The Christian Scientist Monitor, No 100(12).
- Peck D. L. (2002)- *Civility: A contemporary context for a meaningful historical concept*- Sociological Inquiry,No: 72.
- Schaefer, L. (1995)- *Reinventing civility*. NAMTA Journal, No: 20.
- Shulman, L. S. & Carey, N. B. (1984)- *Psychology and the limitations of individual rationality: Implications for the study of reasoning and civility*- Review of Educational Research,No: 54.
- Stover, D. (1999)- *Raising students' civil behavior*- The Education Digest, No: 64(5).
- Swanson, Keely, Paul Caldarella and Richard Young-*Civility in Schools(An Emerging Paradigm for Behavioral Problems and School Violence)*-Brigham university-UTAH-2009.
- Tucker Tim (2006)-*The Top 10 Rules for Civil Behavior*-Arizona Campus: A.T. Still University - Seminars and workshops of students.
- Youniss, J. & Yates, M. (1999)- *Youth service and moral-civic identity: A case for everyday morality*- Educational Psychology Review, No:11(4).